

GỐM QUẢNG ĐỨC, di sản văn hóa tiêu biểu của Phú Yên

Trần Thành Hưng

Bãi biển Phú Thường, Phú Yên

ĐẦU NĂM 2014, CỤ NGUYỄN THỊNH, NGHỆ NHÂN CUỐI CÙNG CỦA DÒNG GỐM CỔ QUẢNG ĐỨC, VỀ VỚI THẾ GIỚI VĨNH HẠNG Ở TUỔI 90, KHÉP LẠI NHỮNG TƯ LIỆU SỐNG VỀ MỘT TRONG NHỮNG DI SẢN TIÊU BIỂU TRÊN VÙNG ĐẤT PHÚ YÊN HƠN 400 NĂM HÌNH THÀNH, PHÁT TRIỂN. MAY MẮN, TỪ SỰ TÂM HUYẾT VÀ NIỀM ĐAM MÊ VỚI GỐM CỔ QUẢNG ĐỨC, TỪ NĂM 1992 TÔI ĐÃ GHI CHÉP LẠI NHỮNG CHIA SẼ TỪ CỤ, SUU TẬP ĐƯỢC NHỮNG HIỆN VẬT CỦA DÒNG GỐM NÀY TỪ KHẮP NƠI, MỘT DÒNG GỐM TRÊN 300 NĂM TUỔI ĐÃ THẮT TRUYỀN...

Từ một sự tình cờ...

Năm 1992, trong một chuyến công tác về buôn đồng bào dân tộc thiểu số xã Phước Tân, huyện Sơn Hòa, tỉnh Phú Yên, tôi tình cờ nhìn thấy chiếc chốe sành men màu xanh lục dính nhiều vỏ sò thật lạ mắt bỏ ngoài bờ rào, đã thủng đáy. Hỏi một già làng, mới biết: ngày trước bà con mua loại chốe này tại Lò Gốm huyện Tuy An, tỉnh

Phú Yên. Linh cảm của một người mê đồ xưa mách bảo tôi đây là sản phẩm độc đáo của gốm Quảng Đức xưa nay đã thất truyền nói riêng.

Chưa bao giờ, gốm sứ được giới nghiên cứu quan tâm như những năm gần đây, đặc biệt, kể từ khi con đường gốm sứ trên biển Đông đã được xác định. Con đường nối liền hai nền văn hóa Đông - Tây sau

con đường tơ lụa đã được biết đến. Trong hàng ngàn cổ vật trên con tàu đắm Bình Thuận đã được khai quật, bên cạnh đồ gốm sứ có niên đại 1573-1620 thuộc các lò nổi tiếng Cảnh Đức trấn, Đức Hóa thuộc Phước Kiến và Quảng Đông, Trung Hoa, còn có cả đồ gốm Gò Sành Bình Định và gốm Quảng Đức Phú Yên. Trên website www.asia.si.edu, nhiều hiện vật gốm

cổ Quảng Đức Phú Yên đã được giới thiệu như một chỉ dẫn về văn hóa cho vùng đất Phú Yên tại miền Trung Việt Nam. Điều này cho thấy, gốm Quảng Đức đã có một vị thế nhất định trên hành trình giao lưu văn hóa không chỉ trong nước...

Thời thịnh hành, gốm Quảng Đức được bán đi nhiều nơi trong nước, cả người Kinh, người Thượng lẫn các quan Tây ở Cheo Leo, Phú Bổn, Phú Túc, Đắc Lắc, Gia Lai đều tìm mua. Nhà nghiên cứu cổ vật Trần Đình Sơn, TP. Huế cho biết, ông có một số hiện vật gốm Quảng Đức có thơ Nôm tìm được khi nạo vét kênh rạch

Sài Gòn những năm sau 1975. Ban đầu, ông không biết chúng thuộc dòng gốm nào, nhưng thấy khá lạ mắt, nhất là sự đa dạng về men màu có dính vò sò. Nhà nghiên cứu Đoàn Nam Sinh, TP. Hồ Chí Minh thì kể: “Khi nạo vét nhiều đoạn trên sông Sài Gòn, cũng phát hiện khá nhiều gốm Quảng Đức. Anh Uyên Viễn, chủ nhiệm Câu lạc bộ Uống trà đi TP.HCM còn sưu tập được chiếc bình vôi gốm cổ Quảng Đức có chữ Vạn bên trên. Rõ ràng, dòng gốm này đã từng có một thời gian được tiêu thụ, giao thương không chỉ ở khu vực miền Trung và Tây Nguyên mà cả miền Nam”.

Trong số những chiếc bình vôi từng nằm trong bộ sưu tập của Ngô Đình Cẩn, hai chiếc bình là gốm cổ Quảng Đức. Điều đó chứng tỏ rằng, gốm cổ Quảng Đức từng góp mặt trong những bộ sưu tập trứ danh.

Cơn lũ lịch sử năm 1993, đã làm sạt lở cả một đoạn dài tả ngạn sông Lò Gốm. Mẻ sông đã lộ ra nhiều phế phẩm của một dòng gốm cổ.

Tháng 1 và tháng 3-2003, chúng tôi cùng hai nhà nghiên cứu Nguyễn Đình Chúc, Trần Đình Sơn thực hiện hai chuyến điền dã về Lò Gốm để chuẩn bị tư liệu cho đề tài nghiên cứu về làng nghề và Phật giáo. Ba nghệ nhân cuối cùng biết về gốm cổ Quảng Đức là Nguyễn Kỳ, Nguyễn Dân và Nguyễn Thịnh. Bảy giờ, cụ Nguyễn Kỳ đã mất ở tuổi 81, hai cụ còn lại đều ngoài thất thập và là anh em họ hàng. Theo các cụ: Gốm Quảng Đức đã có lịch sử trên 300 năm, khoảng cuối thế kỷ XVI đầu thế kỷ XVII. Khai sinh ra dòng gốm này là một dòng họ Nguyễn ở Bình Định mang nghề vào. Từ hai chi tiết này có thể cho thấy: Gốm Quảng Đức là sự tiếp nối dòng gốm Gò Sành Bình Định nổi tiếng từ thế kỷ XII, XIII đến thế kỷ XIV, XV dưới vương triều Vijaya Chămpa và Đại Việt sau này. Khi dòng họ này đến Ngân Sơn, nhận thấy nơi đây thuận lợi cho nghề, nhất là về nguyên liệu, nhiên liệu và đặc biệt là giao thông thủy để vận chuyển tiêu thụ gốm, họ dừng lại và tiếp nối nghề. Chính trên vùng đất mới này, những nghệ nhân xưa đã cho ra đời một

Triển lãm "Từ Gò Sành đến Quảng Đức tại Bình Định"

Đôn hóa vàng (độc bản)

Chậu hoa có dòng chữ tiếng Pháp

Khuôn in hình chữ công (độc bản)

Bình vôi Quảng Đức

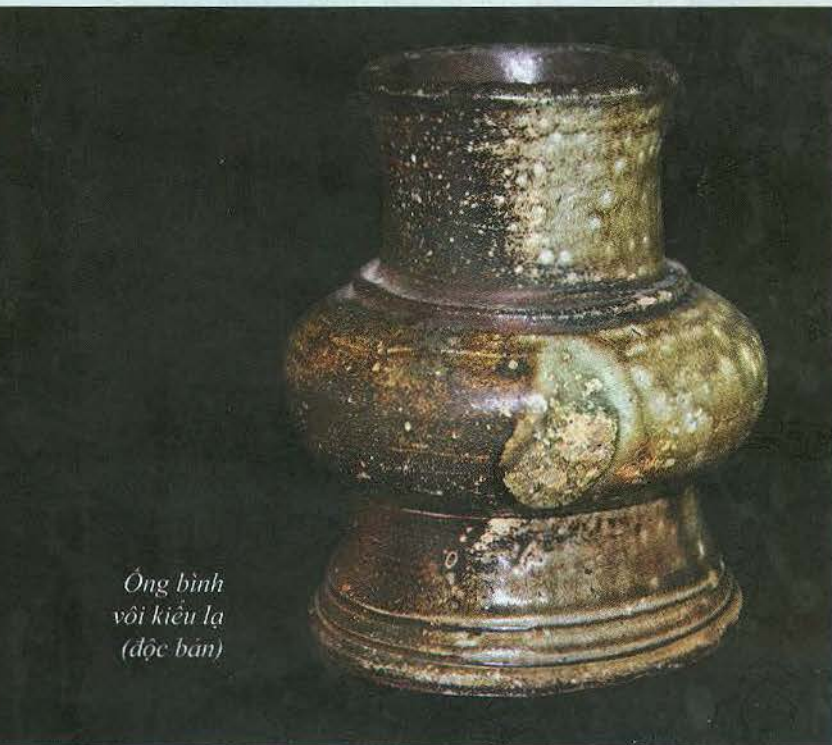
Ông bình
vôi dạng
trống đồng
(độc bản)

Một số kiểu bình vôi mini

Ông bình vôi từng nằm trong bộ sưu tập
Ngô Đình Cần 1

Ông bình
vôi kiểu lạ
(độc bản)

Ông bình vôi từng nằm trong bộ sưu tập
Ngô Đình Cần 2

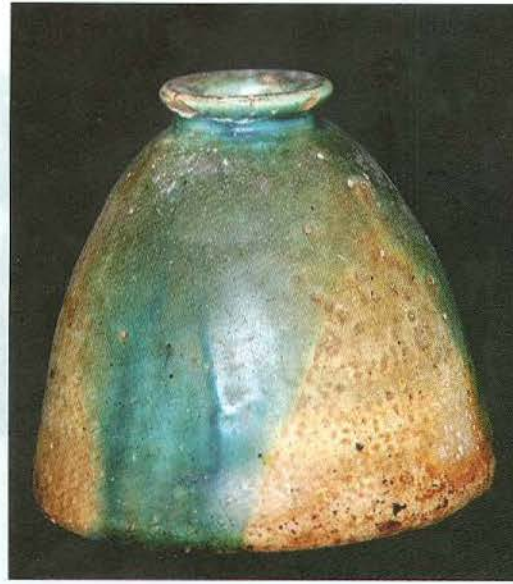
dòng gốm không lẫn vào đâu được.

Và một kỹ thuật chế tác độc đáo

Theo anh em nhà cụ Nguyễn Thịnh, gốm Quảng Đức được làm bằng đất sét ở An Định, dùng sò huyết đầm Ô Loan chèn vào bao nung quanh thai gốm trước khi nung, đốt chủ yếu bằng củi mangle trong vùng và chở từ Kỳ Lộ (Đồng Xuân) xuống qua đường sông Cái. Đất sét xanh thì dùng chế tác đồ thông dụng, đất sét vàng thì dùng làm đồ cao cấp hơn. Còn đất sét xanh trộn với

đất sét vàng làm đồ có kích cỡ lớn. Về kỹ thuật, gốm Quảng Đức cũng dùng bàn xoay như các loại gốm Việt khác. Qua khảo sát 7 chiếc lò nung gốm cổ Quảng Đức lúc còn sót lại và mô tả của các nghệ nhân, chúng tôi nhận thấy: kích thước lò nung có chiều cao và chiều rộng khoảng 2,5m, dài chừng 4m với 2 cửa lớn để đốt lò và 2 ống khói bên trên.

Điều mà giới sưu tầm và các nhà nghiên cứu quan tâm là vì sao tất cả gốm cổ Quảng Đức đều có dấu vò sò dính trên thân và màu men khá đặc trưng. Trên thế giới, việc sử

Gốm Quảng Đức có kiểu dáng giống gốm Hezen Nhật Bản (độc bản)

Hỏa lò và
vò rượu
(độc bản)

dụng vò sò để làm tăng nhiệt độ lò đã xuất hiện khá sớm, song, việc dùng sò huyết tạo nên hiện tượng hỏa biến trong quá trình nung để làm nên nhiều sắc màu cho sản phẩm thì chỉ có ở gốm cổ Quảng Đức. Theo các nghệ nhân làng gốm này, sò huyết được mua chủ yếu ở thôn 8 xã An Ninh Đông - một xã ven đầm Ô Loan của huyện Tuy An nối với vùng Ngân Sơn qua hai hệ thống giao thông thủy là Hà Yến và Tam Giang. Thai gốm (sản phẩm gốm chưa nung) đặt vào một bao nung, sau đó, sò huyết được chèn vào trước khi cho vào lò nung. Nhà sưu tầm nghiên cứu cổ vật Nguyễn Vĩnh Hào ở Bình Định cho biết: Gốm Gò Sành và gốm Quảng Đức còn dùng củi chành rành hoặc sò huyết trong quá trình nung để tăng nhiệt độ lò và tạo nên hỏa biến mà cho ra nhiều màu men riêng biệt.

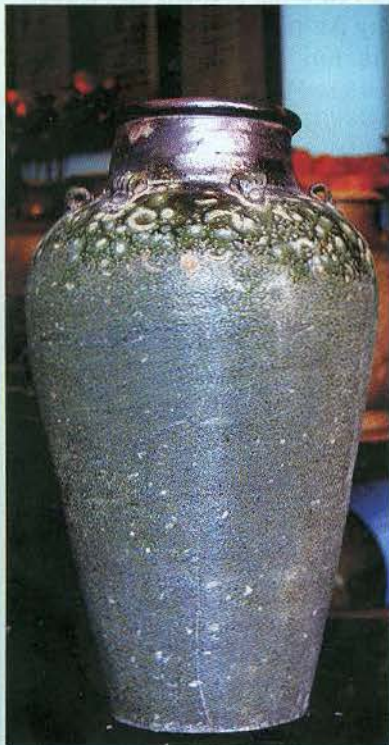
Các nghệ nhân gốm cổ Quảng Đức cũng cho biết triều Nguyễn đã từng giao quan Tuần vũ ở Sông Cầu cho người đặt họ làm những chậu hoa lớn bằng đất nung với đề tài trang trí đắp nổi như: long - lân - quy - phụng, bát tiên quá hải, ngư tiêu canh mục, chữ công... để đưa về Huế trang trí. Trong số

Hũ chi

Chố có kiểu dáng trông đồng

các hiện vật chúng tôi sưu tầm được, có một số gốm cổ Quảng Đức là độc bản, như: chiếc hỏa lò để bàn, khuôn in hình chữ công, tượng Phật, ống nhỏ, đôn hóa vàng, lư hương, chậu hoa có dòng chữ “1934 villa de Quang Đức”, chiếc vò có dòng chữ Hán “Liên Thành công ty” do Hãng nước mắm Liên Thành đặt làm (Liên Thành là một trong những thương hiệu đầu tiên của Việt Nam xuất hiện từ năm 1904).

Làng Quảng Đức nay thuộc xã An Thạch huyện Tuy An tiếp giáp với Ngân Sơn, gần tỉnh lỵ xưa nên có nhiều làng nghề phát triển. Trong làng bây giờ vẫn còn miếu thờ Quang Điểm Lưu Phước tưởng niệm tiên nhân với hai câu đối:

Đức thừa tiên tổ thiên niên vinh

Phước ám nhi tôn bách thế vinh

Dưới thời Pháp thuộc, Ty hàng lụa Ngân Sơn và Ty gốm Quảng Đức cuối năm hay đầu xuân đều cúng heo ở Quang Điểm này. Gốm Quảng Đức chấm dứt việc chế tác theo lối truyền thống khoảng từ sau năm 1945 do giặc giả, nhưng những sản phẩm gốm men sò của Quảng Đức còn sót lại cũng đủ minh chứng cho một

thời vang bóng của dòng gốm này. Chậu hoa bằng đất nung gốm Quảng Đức khắc chìm dòng chữ “1934 villa de Quang Đức”, có lẽ là một trong những sản phẩm cuối cùng khi người Pháp có mặt ở vùng đất này, ghi dấu một làng nghề đã đi vào quá vãng...

Gốm cổ Quảng Đức là sản phẩm truyền thống độc đáo ở Phú Yên từ hàng trăm năm trước và nay đã thất truyền. Gốm Quảng Đức cũng là sự kết hợp của đất và lửa nhưng được làm bằng những nguyên liệu và kỹ thuật nung độc đáo hiếm thấy. Tại Bảo tàng Mỹ thuật Việt Nam ở Hà Nội, trong số 36 địa chỉ lò gốm cổ Việt Nam thì Phú Yên nằm ở vị thứ 21 từ Bắc vào với hai địa danh Quảng Đức và Mỹ Thạnh Tây (Hòa Phong, Tây Hòa). Cố GS. Trần Quốc Vượng, TS. Lê Đình Phụng ở Viện Khảo cổ học, TS. Thomas Ulbrich - chuyên gia về văn hóa phương Đông, nhà nghiên cứu gốm Kenry Nguyễn, Phillip Trương... đã nhiều lần đến tìm hiểu về gốm cổ Quảng Đức Phú Yên và có chung nhận định: đây là dòng gốm có nét độc đáo trong chế tác, là di sản văn hóa tiêu biểu trên vùng đất Phú Yên. ■